

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKABS PJECE SERIE

GRUNDVIDENSKABEN I DAG

28

JAN PINBORG

DEN MØRKE MIDDELALDER
REVISIONEN AF EN KLICHÉFORESTILLING

UDGIVET AF FOLKEUNIVERSITETET I KØBENHAVN

1981

Redaktion:

professor, dr. phil. MOGENS BLEGVAD
administrator, dr. phil. ERIK DAL
professor H. HØJGAARD JENSEN

JAN PINBORG er født 1937 og blev cand. mag. i klassisk filologi fra Københavns Universitet 1962 samt dr. phil. 1967. Han har været knyttet til universitetet fra 1966, fra 1973 som professor i klassisk filologi. Hans forskningsområde er den middelalderlige skolastiske filosofi, især dens logiske og sprogfilosofiske side. Inden for dette område har han gennem vægtige arbejder og som ledende kraft i udgivelsen af danske middelalderfilosoffer i serien Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi opnået en betydelig international position, der bl. a. har givet sig udslag i, at han er blevet medredaktør af »The Cambridge History of Later Medieval Philosophy« og har modtaget mange invitationer til at gæsteforelæse ved udenlandske universiteter. 1980 indvalgte han i Videnskabernes Selskab.

Forlag:

Folkeuniversitetet i København
Købmagergade 52
1150 København K

Jan Pinborg

DEN MØRKE MIDDELALDER REVISIONEN AF EN KLICHÉFORESTILLING

I den mangfoldighed af indtryk, der møder os i tilværelsen, må vi forsøge at skabe orden. Det gør vi blandt andet ved at anlægge visse overordnede synspunkter, der kan rumme de mange enkeltindtryk, og ved hele tiden at sammenligne nye erfaringer med tidligere. Men vi må altid være parate til at revidere vore generaliseringer og vort hele beskrivelsesapparat, hvis det viser sig, at det ikke længere på træffende vis kan dække de nye erfaringer. Dette gælder i vort forhold til omverdenen, både i det daglige og i den systematiske forholden sig til omverdenen, vi kalder videnskab. Det gælder også vort forhold til vor egen historie.

Der er mange måder at prøve at ordne den enorme masse af enkeltheder, der udgør vor fortid, på. En af de almindeligste og mest primitive måder at vinde overblik over den er ved at inddele den i perioder. Hvad angår historiens almindelige udvikling går vi vel alle rundt med et skema i hovedet, der ser omtrent sådan ud: Oldtid (bestående af stenalder, bronzealder, jernalder), Middelalder, Renaissance, Oplysningstid osv. Det er karakteristisk, at de af perioderne omfattede tidsrum tenderer mod at blive stadig kortere, jo mere vi nærmer os vor egen tid. Vi ser, som rimeligt er, på historien ud fra os selv og ud fra vor egen tid. Men det betyder også, at vi anlægger en form for vurdering. Og det betyder igen, at vi ikke uden videre kan overtage tidligere tiders opfattelse, men må danne os vor egen. Det er en af årsagerne til at historien som alle humanistiske videnskaber aldrig bliver definitiv, men ustandseligt må revideres. Årsagen hertil er ikke så meget, at der dukker nye kendsgerninger op; det sker naturligvis også. Man behøver blot at tænke på arkæologiens og dermed oldtidshistoriens enorme udvidelse i dette århundrede. Men den væsentligste faktor, der forlanger en revision af os er, at vi under indflydelse af vor egen omverden begynder at interessere os for nye typer af kendsgerninger og for nye mønstre.

Det tidsskema, jeg omtalte før, er os meget selvfølgeligt. Men faktisk er det ikke så forfærdeligt gammelt. Begreberne stenalder, bronzealder, jernalder stammer fra forrige århundrede, og er skabt ud fra en vågnende forståelse for de materielle overleveringer og deres betydning. Derimod er den anden modsætning i skemaet, modsætningen mellem Antik (oldtid), Middelalder og Renaissance, af ældre dato. Der er ansatser til denne litterært og »finkulturelt« motiverede inddeling allerede i 1400-tallet; men fasttømret bliver den først med 1700-tallets op-

lysningstid. Det er denne begrebsdannelse og dens konsekvenser jeg skal beskæftige mig med i det følgende.

Den mørke Middelalder

Det er interessant at bemærke sig, at allerede benævnelsen af de forskellige epoker udtrykker en vurdering. Middelalderen er en forfaldets mellempæode mellem to højdepunkter: den klassiske oldtid og dens genføedelse i Renaissance. Begrebet »Middelalder« er et slagord dannet for at pointere en ny kulturpolitik. Renaissance er nemlig nøje forbundet med en bestemt kulturpolitik – den såkaldte humanisme – hvis mål var at genskabe den klassiske oldtid og lade sig inspirere umiddelbart af den og feje alt det til side, der lå imellem oldtiden og samtiden. At et sådant forehavende naturligtvis ikke kan lykkes fuldstændigt er en selvfølge. Med andre ord: Renaissance er et langt mere komplekst fænomen end her antydtes. Men det er et emne i egen ret; her skal vi blot beskæftige os med den af Renaissance af ideologiske grunde fordømte »mørke« mellempæode.

Myten om Middelalderen som noget ikke blot overstået, men lykkeligvis overstået blev yderligere understreget af den borgerlige humanisme og klassicisme i det 18. og 19. århundrede. Igen her var der en tendens til at fremhæve Antikken som et ideal på bekostning af alt mellemliggende, »den tusindårige nat«.

Sådan ser vi ikke længere på Antikken. Men vor almindelige forestilling om Middelalderen har næppe forandret sig. Man tænke blot på de associationer der er forbundet med adjektivet »middelalderlig«. Det udtrykker en negativ vurdering, henfører ikke blot noget til et kronologisk tidspunkt. Selvom vurderingens forudsætninger er bristet, bliver vurderingen stående. En sådan udvikling er naturligtvis ikke et ukendt fænomen i videnskabens historie.

Det ville være morsomt eller sørgeligt, alt efter temperament, at fremdrage den slags stereotype forestillinger om Middelalderen fra populærvidenskaben eller fra skolebøger, især fra sådanne fremstillinger der kun beskæftiger sig perifert med Middelalderen. Men det ville ikke rigtigt føre nogetstedshen. Lad mig nøjes med at nævne to ideologiske holdninger, der har bidraget til at undermure vurderingen, ud fra delvis nye præmisses. Den første er protestantismens og senere liberalismens kamp mod den katolske kirke; alt hvad man kæmpede imod projiceredes tilbage i Middelalderen; og her blev man godt hjulpet af katolikkerne selv, der skildrede Middelalderen som en idealpæode. Den anden er den nationalistisk-borgerlige reaktion til fordel for det nationale og folkesproglige imod den »sorte latinskole«, der havde domineret Middelalderen og endnu ikke var død. Jeg skal senere vende tilbage til en vurdering af nogle af de punkter der rejstes i denne debat.

En sådan meget primitiv og generel vurdering af en periode er heldigvis ikke typisk for alt moderne historiesyn. At beskæftige sig med en sådan vurdering kan derfor synes at være en kamp mod vejrmøller. Der er udkommet mange bøger og afhandlinger, der har fremtvunget et mere nuanceret syn på Middelalderen. Alligevel synes den traditionelle vurdering at stikke så dybt, at det kan have en hensigt at skildre dens forudsætninger og illustrere dens nedbrydning gennem det minutiøse forskningsarbejde om Middelalderens kultur, der har udviklet sig siden slutningen af forrige århundrede.

*Romantikens positive vurdering af det nationale element i Middelalderen.
Latinitet og nationalisme.*

Een måde at afsvække nedvurderingen af Middelalderen på var at differentiere det unægteligt særdeles omfattende begrebskompleks »Middelalderen« i forskellige aspekter eller i forskellige mindre tidsafsnit, for derpå at vise at i det mindste ikke alle elementer var lige mørke. Der er trods alt ingen tvingende grund til at antage at økonomi, politisk historie, kunst, videnskab og litteratur nødvendigvis forandrer sig i samme takt eller at man fra eksistensen af et højdepunkt eller et lavpunkt inden for et af disse områder nødvendigvis kan slutte sig til tilsvarende vurderinger inden for de andre områder. Det er således muligt at antage, at Middelalderen havde sin force inden for et eller flere af disse områder, og at mørket kun havde sænket sig over dele af kulturen. En forløber for denne differentieringstanke kan vi finde i Romantikens begejstring for visse sider af Middelalderen: det nationale, kunsten, det ridderlige, som fremhævedes på andre kulturelementers bekostning. Et klassisk udtryk for dette middelaldersyn finder vi for eksempel i Ingemanns historiske romaner.

Jeg skal ikke skjule, at min sympati for denne strategi til forsvar for Middelalderen er meget behersket. Grundsynspunktet, at Middelalderen er de europæiske folks gennembrudsperiode, hvor de enkelte folkeslag specielt de »teutoniske« vågner af deres slummer og efterhånden knuser den sydlandske sorte skole og latiniteten, har en kerne af sandhed. Men den ensidighed hvormed dette synspunkt har været hævdet og det racistiske og chauvinistiske vås der ofte har ledsaget det, maner til eftertanke.

Det er væsentligt at fastholde med Romantikerne, at en af de karakteristiske forandringer, der har manifesteret sig i Middelalderen er, at vi før Middelalderen kun har eet kultursprog og efter den mange. Det er et faktum af langtrækkende betydning.

På den anden side er det en væsentlig fejl at betragte denne udvikling i isola-

tion. Den folkesproglige kulturs opkomst kan kun forstås, når den sammenholdes med den latinske kulturs udvikling i den samme periode. Middelalderen er på godt og ondt latinens århundreder. Latin er videnskabens, kirkens, diplomatiets og administrationens sprog. Det at de andre europæiske sprog efterhånden bliver smidige nok til at udfylde de samme funktioner, skyldes i vid udstrækning at de tager latin som forbillede og modelleres over latin som læst.

Jo mere man i vor tid har arbejdet med den folkesproglige litteraturtradition, jo mere er man blevet klar over dens sammenhæng med den samtidige latinlitteratur. I begyndelsen er der ligefrem tale om simpel afhængighed, idet meget af den ældste folkesproglitteratur simpelthen består i oversættelser fra latin. Først i nyeste tid er forskere for alvor begyndt at interessere sig for denne – tilsyneladende uoriginale – del af den folkesproglige litteratur og for dens implikationer. Det afgørende er nemlig ikke først og fremmest, at oversættelserne gør latinsk kulturstof tilgængeligt, men at arbejdet med at oversætte bidrog til at forme folkesprogene på en sådan måde, at de kunne opfylde kravene til et skriftligt kultursprog.

Det fascinerende ved latin ud fra dette synspunkt har utvivlsomt været, at man her stod over for et skriftsprog med faste normer og regler, der strakte sig fra simple ortografiske over grammatiske til kompositoriske principper. Når man da stod overfor at skulle bruge sit eget modersmål skriftligt, var det nærliggende at imitere de i latin så vel fungerende principper. På denne måde var i Antikken det latinske skriftsprog blevet modelleret over det græske, og princippet om at lære korrekt skriftsprog ved at imitere forbilledlige modeller var et fast element i den pædagogiske metode, der prægede den antikke og middelalderlige skole.

På denne måde udvidedes da folkesprogenes udtryksmuligheder. Ikke blot erhvervede man nye begreber til at udtrykke nye tanker, men man lærte også at knytte tanker sammen i et mønster bestemt af de sproglige udtryksmuligheder der var blevet udviklet af latin. Denne tillempling af folkesprogene skete på flere planer. Det simpleste bestod i blot at overtage de nye begreber direkte fra latin i form af låneord; for blot at tage nogle tilfældige eksempler: kirke, præst, astronomi, proces, resultat. Vigtigere og mere gennemgribende var de såkaldte oversættelseskalker: indfødte ord blev opfattet som ækvivalente med tilsvarende latinske udtryk og fik således del i det latinske udtryks hele spektrum af konkrete og abstrakte betydninger. Her kan man tænke på almindelige ord som »mulig« og »virkelig«, der oprindeligt er afledt af verberne for at kunne (besidde en evne) og virke, men udstyres med hele det net af abstrakte betydninger, som ordene havde fået i den aristotelske filosofis måde at beskrive virkeligheden på. Selv ubetydelige småord af typen »hvis« modtog afsmitning fra de tilsvarende latin-

ske udtryks gennemanalyserede brug til at udtrykke logiske relationer mellem sætninger. Hele den fint afbalancerede latinske sætningsbygning, hvor tankens led på velovervejet vis fordeles på hovedsætning og underordnede sætninger og udtryk, blev efterlignet i folkesprogene. Det sprog, hvis udvikling ad disse baner er bedst undersøgt, er vist nok middeltysk, dvs. det tyske højsprog i Middelalderen.

For at give et nærmere indtryk af denne proces vil jeg vælge et illustrativt, omend en lille smule firkantet eksempel: tilblivelsen af de første grammatikker for folkesprogene. Gennem hele Middelalderen gjordes der forsøg på at skabe en beskrivelse af diverse folkesprog. Allerede i 8. århundrede finder vi de første famlende forsøg på at skrive en irsk grammatik, snart efter følger forsøg på angelsaksisk grund, i løbet af 1100-tallet kommer islandske, senere walisiske, tyske, tjekkiske og danske grammatikker. Inden for det romanske sprogområde, hvor svælget mellem kultursproget latin og folkesprogene var mindre udtalt, er udviklingen noget mere tøvende; de tidligste eksempler synes at være provencalske grammatikker fra 1200-tallet. I langt de fleste tilfælde gik man frem på den måde at man simpelthen tog en anerkendt latinsk grammatik, i reglen Donat (fra 4. århundrede), og oversatte den, rub og stub, til folkesproget. Man oversatte altså vel at mærke ikke blot reglerne, men også eksemplerne. På denne måde fik man ikke blot et beskrivelsesapparat og et beskrivelsessystem foræret, men også en første rå kategorisering af det hjemlige sprog. At en sådan, unægtelig noget naiv, procedure har alvorlige fejkilder indbygget, er indlysende: selvom de europæiske sprog er beslægtede har de dog mange afvigende strukturer. Ikke desto mindre muliggjorde sådanne oversættelser, at man kunne begynde at tale systematisk og »videnskabeligt« ikke blot om latinen, men også om sit eget sprog – og på en måde som har sat sig spor i skolernes grammatikundervisning, der endnu ikke er udslettet.

At disse folkesproglige grammatikker først og fremmest var tænkt som bidrag til at gøre det muligt at anvende folkesproget som et skriftligt litteratursprog, fremgår af, at man i de fleste tilfælde ikke blot skrev en grammatik, men udbyggede den med regler for stilistik og poetik, hvor man enten simpelthen overtog de latinske regler, eller prøvede at tilpasse dem til en allerede eksisterende folkesproglig digtning (dette sidste gælder især det keltiske og islandske sprogområde, men i nogen udstrækning også provencalsk og italiensk).

Et sidste træk ved hele denne udvikling bør pointeres. Det var ikke blot klassisk latin, der formidledes på denne måde, altså romersk, antik kultur og sprog. Som følge af latinens status i Middelalderen som det internationale liturgiske, videnskabelige og diplomatiske sprog blev også Middelalderens egne kulturelle landvindinger bragt ud til folkesprogene via latinen.

I sin naive begejstring for det oprindelige og det nationale overså Romantikken eksistensen af det brede grundlag af klassisk og latinsk dannelse, der først gør det muligt at forstå hvad der egentlig skete i Middelalderen. Vi skal nu vende os til et andet forsøg på at give Middelalderen æresoprejsning, der gik ud fra det modsatte standpunkt og overbetonede det klassiske.

Middelalderen som en række af renaissancer

Dette forsøg på at forsvare Middelalderen var først og fremmest baseret på en undersøgelse af dens litterære liv. Det var ikke sandt, at Middelalderen var en lang periode af mørke uden kendskab til Antikkens strålende fortid. Faktisk var Renaissance, fra hvilken vi tog vort udgangspunkt, kun een blandt mange renaissancer, hvor litteraturen blomstrede under antik indflydelse. Alle disse renaissancer havde et langt større kendskab til de antikke forfattere end almindelig antaget og de forstod at udnytte denne inspiration til egen litterær produktion. Den første og mest omtalte renaissance lokaliseredes i 1100-tallet med dets talrige oversættelser af græsk (ganske vist overvejende videnskabelig) litteratur og dets ivrige dyrkning af den klassiske latinske litteratur i skolerne.

Efterhånden førte jagten på middelalderlige manuskripter og det stedse øgede kendskab til deres indhold til at man stadig lod »Sorteper« gå videre. Antallet af renaissancer øgedes og de mellemliggende sorte perioder blev stadig mindre – i reglen drejede det sig blot om perioder man ikke rigtigt havde opdaget endnu. Et skema over sådanne renaissancer kunne se således ud:

Den angelsaksiske renaissance	7–8. årh.	Senantik/tidlig middelalderlig kulturblomstring i England (Beda, Paulus Diaconus, Alcuin, Beowulf).
Den karolingiske renaissance	9. årh.	Karl den Stores målbevidste reorganisering af Europas politiske og kulturelle liv.
Den ottonske renaissance	10. årh.	Kulturen spredtes til det tyske kejserrige.
Den oldfranske renaissance	12. årh.	Oversættelser fra græsk, oldfransk heltedigtning, latinsk vagantpoesi.
Den tidlig italienske renaissance	13. årh.	Petrarca.
Den franske humanistiske renaissance	15. årh.	
Den »rigtige« Renaissance	15/16.årh.	

Principielt er dette naturligvis et noget tamt forsvar for Middelalderen. Man har i virkeligheden antaget Renaissancens præmisser og normer og viser blot, at den konkrete applicering af denne vurdering var misforstået. Men er det faktisk rimeligt at betragte kendskabet til Antikken og dens litteratur som (eneste) indikator for noget positivt? Man kan ligeledes i høj grad stille spørgsmålstegn ved om en periode udelukkende skal vurderes ud fra dens litteratur, overvejende endda skønlitteratur.

Samtidig overså man, at den »rigtige« Renaissance fordømmelse af Middelalderen gik på denne en bloc, også på de fænomener, hvis værdi senere tider forsøgte at forsvare. Betragtningen fører snarere til at udviske den faktiske forskel mellem Middelalderen og de efterfølgende perioder end til at give et afbalanceret billede af Middelalderen.

Den konkrete beskæftigelse med de enkelte renaissancer førte da også til, at man mere og mere erkendte deres særpræg. Da den første begejstring over den nye etikette »renaissance« havde lagt sig, opdagede man mere og mere, at de enkelte renaissancer havde forskellige mål og interesser. Renaissance-begrebet tømtes efterhånden for sit indhold. Tilbage blev en forestilling om Middelalderens kulturudvikling som en evig gentagen bølgebevægelse af fremskridt og tilbageslag. Men det var i sig selv et fremskridt i forhold til tidligere tiders unuancerede begrebsapparat.

En bedre balanceret forståelse af relationerne mellem latinsk tradition og folkesproglig litteratur voksede frem. Det vigtigste igangsættende arbejde blev måske den tyske romanist, Ernst Robert Curtius' bog »Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter« fra 1947, der skildrede den litterære tradition som en række variationer over et antal temaer, der var mere eller mindre fastlagt siden den klassiske tid. En tilsvarende imponerende og inspirerende oversigt har vi på dansk i Anker Teilgård Laugesens »Middelalderlitteraturen«.

Men den på langt sigt vigtigste virkning af renaissance-synspunktet blev det filologiske detail-arbejde det fremkaldte. Det tålmodige arbejde med at finde og beskrive middelalderlige håndskrifter, der havde ligget mere eller mindre upåagtede i århundreder, og arbejdet med at udgive de tekster de indeholdt og gøre dem tilgængelige for forskningen har medført, at vi nu har en langt større mængde af data, hvorpå vi kan bygge vor forståelse af Middelalderen. Dette arbejde er langt fra afsluttet. Det er en af de mest fascinerende sider ved studiet af Middelalderen, at der endnu er mange opdagelser og meget grundlæggende arbejde at gøre. I dette kan middelalderstudierne næsten sammenlignes med arkæologien. Mange vigtige fund venter, måske ved det næste håndskrift, der åbnes, og vi kan forvente en stadig præcisere viden om de mørke århundreder.

Kontinuitetsmodellen

Resultatet af disse forsøg på at nyvurdere Middelalderen var således, at en mere nuanceret forestilling om kulturhistoriens kontinuitet efterhånden blev dominerende. Det forekom ikke længere troligt, at man uden videre kunne sætte parentes om en 1000-årig periode og forestille sig, at den vesteuropæiske kultur og videnskab udviklede sig, som om intet var hændt mellem 500 og 1500. Snarere forestiller man sig udviklingen som en kontinuerlig proces, hvor det er svært at drage alt for præcise grænselinjer mellem de forskellige perioder. Periodiserings værdi benægtes ikke, det ville være uhensigtsmæssigt, men der sættes spørgsmålstegn ved de alt for skarpe og entydige grænsedragninger. Først og fremmest er de polemiske og ensidige vurderinger forsvundet.

Historikerne har allerede længe vidst, at Middelalderen var en periode hvori afgørende sociale, økonomiske og tekniske udviklinger fandt sted, og at disse udviklinger i høj grad har været regionalt og kronologisk differentierede: de har ikke fundet sted overalt på samme tid og i samme omfang.

Kulturhistorien, i snævrere forstand, dvs. litteraturhistorien og lærdomshistorien har været længere om at lære at anlægge et sådant perspektiv. Adskilligt af hvad der skete på dette område efter år 1500, eller hvor man nu placerer Middelalderens afslutning, kan kun forklares ud fra hvad der skete i Middelalderen. Efterhånden som vort kendskab til hvad der faktisk skete i Middelalderen udvikles, bliver det mere og mere klart, hvor frugtbart det er også at anvende kontinuitetsmodellen på dette område.

I det følgende skal jeg især beskæftige mig med lærdomshistorien og forsøge at give et indtryk af, hvordan kontinuitetstanken også på dette område har vundet stadig større indpas. Det var jo også oprindeligt på dette område kampen mod Middelalderen blev ført og myten om den mørke Middelalder blev konstrueret.

Jeg kan ikke drømme om i denne sammenhæng at give et dækkende billede af hvad der skete på dette område i en periode af mere end 1000 år. Jeg kan højst fremdrage nogle eksempler og håbe på at de i nogen grad er repræsentative. Jeg skal specielt koncentrere mig om de tre århundreder jeg kender bedst, nemlig perioden fra ca. 1100 til 1400.

Særligt tre af de præmisser der har været brugt til at bevise Middelalderens mørke skal belyses i det følgende, nemlig forestillingerne om at Middelalderen var præget af (1) et ensrettet kulturelt barbari der ikke kendte til fremskridt og oplysning, (2) af en formel, dogmatisk, livsfjern videnskab og (3) af kirkens meningsundertrykkelse.

1100-tallet. Den nye lærdom

1100-tallet er en ekspansiv periode. Det gælder allerede økonomisk. Vi behøver blot at genkalde os de hjemlige forhold. Det er i denne periode udbygningen af landbruget og den store vækst i befolkningstallet finder sted i Danmark: i Valdemarstiden eksisterer stort set alle de kirkesogne vi kender idag. I Tyskland når det store landnam i de østlige provinser på slavernes bekostning sin kulmination. I hele Europa vokser befolkningstallet og velstanden. Kontakten med fjerne verden udvides – både fredeligt i form af handelsudbytte og opdagelsesrejser, og krigerisk i form først og fremmest af de mod orienten rettede korstog. Den stigende velstand medfører stigende social differentiering, byer og købstæder udvikles og erhvervsspecialiseringen fremmes. Først i 1300-tallet synes en depression at sætte ind; men om dens omfang og natur hersker der endnu langt fra enighed.

Også i det kulturelle liv er der tale om en ekspansiv periode. Centrum for denne ekspansion var først og fremmest Frankrig mellem Rhinen og Loire og Norditalien, i mindre grad England. Den kulturelle blomstring kommer allerede til udtryk institutionelt: Antallet af skoler er stigende, undervisningens omfang udvides og dens kvalitet højnes. Dette får til følge at studerende langvejs fra strømmer til de nye intellektuelle centre. For første gang siden Antikken finder vi mennesker der er fuldtidsbeskæftiget med undervisning og forskning. I periodens begyndelse er organisationen endnu løs. Omvandrende studenter slutter sig snart til een, snart til en anden lærer, og også lærerne skifter opholdssted under jagten på de bedste muligheder. Et berømt og meget karakteristisk eksempel er franskmændene Pierre Abelard. I sit selvbiografiske skrift »Mine trængsels historie« giver han følgende beskrivelse af sin begyndende karriere (Moths oversættelse, genoptrykt i 1954 i »Pierre Abélard og Héloïse« ved Olaf Pedersen):

»Jeg er født i en lille by, der hedder le Pallet og ligger tæt ved grænsen af Bretagne, vel omtrent otte mil øst for Nantes. En letsindig karakter, der laa i mit lands eller min slægts natur, forbandt jeg med et hurtigt nemme for videnskabelig lærdom. Hertil kom, at min fader havde faaet nogen boglig dannelse, inden han spændte krigerens bælte om sig, hvorfor han ogsaa senere omfattede videnskaben med saa stor kærlighed, at han bestemte, at alle de sønner, han havde, skulle undervises i videnskaben, inden de uddannedes i vaabenbrug; og saaledes skete det ogsaa. Deraf kom det, at han lod mig, sin førstefødte, som han havde særligt kær, undervise med saa meget des større omhu. Hvad mig selv angaar, hengav jeg mig til det videnskabelige studium med en brændende lyst, der steg, alt som jeg gjorde større og lettere fremskridt; jeg blev betagen af en saadan kær-

lighed til videnskaben, at jeg overlod mine brødre krigerærens glans tilligemed arven og førstefødselsretten og aldeles sagde mig løs fra Mars's hof for at opdrages i Minervas skød. Og da jeg foretrak de dialektiske metoders vaabenfærd for al anden filosofiens belæring, ombyttede jeg de militære vaaben med andre og satte ordstridens kampe over krigens trofæer. Derfor drog jeg gennem flere provinser for at disputere, og hvorsomhelst jeg hørte, at man med iver dyrkede denne kunst, optraadte jeg som Peripatetikernes efterligner.

Jeg kom endelig til *Paris*, hvor denne gren af videnskaben allerede dengang plejede at blomstre højest, for at nyde undervisning hos *Guillaume fra Champagneaux*, en lærer, der med rette dengang gjaldt for den ypperste i dette fag. Hos ham blev jeg en kort tid og nød i begyndelsen hans velvillie, men senere blev jeg ham meget besværlig, da jeg forsøgte at gendrive nogle af hans meninger, ret ofte indlod mig paa at argumentere imod ham og stundom syntes ham overlegen i diskussionen. Dette vakte ogsaa blandt dem, der gjaldt for de ypperste af mine medelever, en harme, der var saa meget større, som de mente at være langt forud for mig paa grund af deres alder og studietid. Dette var den første begyndelse til mine ulykker, som endnu stadigt forfølger mig; jo mere mit ry bredte sig, desto mere optændtes andre til misundelse imod mig. Endelig kom det saa vidt, at jeg, vis paa at besidde en begavelse, der overgik mine aar, higede efter selv at forestaa en skole, skønt jeg var ganske ung, og udsøgte mig et sted til dette formaal. Det blev *Melun*, paa den tid en vigtig by og sæde for hoffet. Dette fik min ovennævnte lærer nys om. Han forsøgte da at faa min skole saa langt bort fra sig som muligt og arbejdede i det skjulte med alle de midler, der stod i hans magt, paa at hindre forberedelserne til min skole, inden jeg havde forladt hans hus, og berøve mig den plads, jeg havde valgt. Da han imidlertid havde nogle af landets mægtige til modstandere der paa stedet, satte jeg ved deres bistand min plan igennem, og hans aabenbare misundelse skaffede mig tilslutning hos næsten alle. Lige fra min første virksomhed i denne min skole begyndte jeg i den grad at vinde et navn som dialektiker, at ikke blot mine medelevers, men ogsaa min lærers ry lidt efter lidt svandt hen. Følgen var, at jeg fik endnu større selvtillid og hurtigst muligt flyttede min skole til byen *Corbeil*, som ligger nærmere ved Paris, for derfra at kunne rette hyppigere og voldsommere dialektiske angreb mod fjenden. Dog var der ikke gaaet lang tid, inden jeg paa grund af mit over al maade anstrængende arbejde blev ramt af en svækkelse og nødsaget til at vende tilbage til mit hjemland, hvor jeg tilbragte nogle aar næsten helt udenfor Franciens grænser, længselsfuldt savnet af den dialektiske kunsts dyrkere.«

Det er i dette livlige miljø vi må søge baggrunden for periodens litteratur- og lærdomshistoriske udvikling. Rastløs nysgerrighed, søgen efter ny viden uden skelen

til dens umiddelbare relevans, er træk der har bestemt vort videnskabsideal lige siden. Kontrasten er enorm til den umiddelbart foregående periode med dens idealer prægede af Benediktiner- og Cistercienser-ordenens søgen efter kristen visdom igennem bøn og arbejde, altid rettet mod menneskets sidste mål, den evige frelse. Konflikter var uundgåelige – paradigmatisk er cistercienseren Bernhard af Clairvaux's forbitrede kamp mod Abelard.

Det er karakteristisk for moderne social-historisk orienteret historieforskning at spørge efter årsagerne og forudsætningerne for en sådan ændring i de kulturelle former og værdier, og at søge svaret i økonomiske og sociale forandringer. Men kilderne besvarer ikke gerne vor tids økonomisk-socialt orienterede spørgsmål; vi må gå indirekte til veje, og der mangler endnu meget inden vi kan give tilfredsstillende svar på sådanne spørgsmål. I det her diskuterede tilfælde kan vi give nogle foreløbige, men langt fra udtømmende svar:

Den økonomiske og tekniske vækst frigjorde et overskud af arbejdskraft. Det var ikke længere nødvendigt at koncentrere al arbejdskraft om produktionen af materielle fornødenheder.

Det mere differentierede samfund stillede større krav til en varieret administration. Både konge og kirke havde brug for udvidede kancellier med velkvalificeret arbejdskraft. Vi ser da også, at netop kongemagt og kirke viser interesse for at støtte de nye lærdomssæder og deres »produkter«. Foruden at give bevillinger til drift og lærerlønninger, i reglen i form af overdragelse af ejendomme eller indtægter fra ejendomme, er der også tale om stipendier til studerende, der søger uddannelse i udlandet.

Imidlertid kan disse foreløbige svar ikke begrunde, at den lærdomshistoriske udvikling antog netop de former den gjorde. Der var et behov for en højere uddannelse, men dennes præcise indhold bestemtes ikke blot af de snævert praktiske behov; også den litterære og lærdomshistoriske tradition er af største betydning. Lærdom og videnskab har jo en iboende tendens til at skabe en tradition af spørgsmål, problemstillinger og adfærdsmønstre, der er selvbekræftende og ikke altid kan sættes i umiddelbar sammenhæng med de motiver, der satte udviklingen i gang. Den nye højere uddannelse kunne ikke bare begynde fra bunden, men måtte bygge videre på de intellektuelle forudsætninger, den havde arvet.

Dette kommer tydeligt frem i to berømte metaforiske forestillinger, der benyttes til at udtrykke periodens kulturelle selvforståelse. Man talte om en overførsel af videnskaben (*translatio studii*) fra Athen over Rom til Paris, og man så sig selv som dværge stående på gigantens skuldre.

I begge disse forestillinger ligger en dobbelthed. På den ene side understreges kontinuiteten med fortiden, helt tilbage til det antikke Hellas. Der var ikke tale om en snævert afgrænset klassicisme, men man søgte sine forbilleder i hele den

*Håndskriftminiature
der viser undervisnin-
gen ved et tysk univer-
sitet i 1300-tallet.
(Illustration hentet fra
J. Bowen, A history of
western education.
Vol. II, London
1975).*

foregående, hedenske som kristne, tradition. På den anden side finder vi et træk af selvhævdelse. Vi er måske kun dværge, men vi står på giganters skuldre og kan derfor se længere end de. Det er ikke nok til at blive stående ved traditionen. Det gælder om ud fra den at komme videre.

1100-tallet tog denne opgave bogstaveligt. Man kunne ikke længere stille sig tilfreds med den blotte leksikalske og håndbogsagtige viden, der havde været tilstrækkelig for den tidlige middelalder. Man læste stadig de samme kilder, men man læste dem med større omhu og stærkere kritisk holdning end før. Og man blev ikke stående herved. Man drog ud for at søge nye kilder og ny viden. Man vidste, at der hos grækerne og romerne havde eksisteret bøger og hele videnskabsgrene, der ikke kendtes i Vesteuropa. Det var da naturligt at søge efter dem i de fremmede kulturkredse, man netop i samme periode kom nærmere i berøring med: den græske og den arabiske. Vigtige mødesteder med disse kulturer var Venedig, Sicilien og Spanien.

Især med udgangspunkt disse tre steder opstod en livlig oversættelsesvirksomhed. I første omgang oversattes Aristoteles' logiske skrifter fra græsk til latin; hidtil havde man kun kendt de indledende logiske skrifter, nemlig Kategorierne og Om sætninger (*Peri hermeneias*). Inden 1150 foreligger hele den Aristoteliske logik. Samtidig med oversættelsen af teksterne blev også senantikke eller byzantinske kommentarer til skrifterne oversat.

I anden fase mellem ca. 1150 og 1250 oversættes samtlige aristoteliske filosofi-

ske og videnskabelige tekster, med nogle få undtagelser, direkte fra græsk til latin. Kun nogle få naturvidenskabelige skrifter og Poetikken udbredtes i oversættelser foretaget fra arabisk. Derimod oversattes de vigtigste arabiske kommentarer til Aristoteles (af Avicenna og Averroes) til latin.

Den græske videnskab, først og fremmest matematikken, astronomien og medicinen blev også tilgængelig i samme periode. Her skete formidlingen i stor udstrækning via arabisk, ikke mindst fordi araberne på mange punkter havde bragt den græske videnskab videre.

Resultatet af denne oversættelsesvirksomhed var en enorm horizontudvidelse. Ikke blot mængden af fakta, man kunne tilegne sig blev mangedoblet, men selve holdningen til videnskab og videnskabelig metode, selve de spørgsmål man stillede og de problemer man rejste, ændrede sig radikalt.

Aristoteles' indflydelse på Middelalderens tænkning fremstilles undertiden som hæmmende for videnskabens udvikling. Men det er helt misvisende. Den aristotelske filosofi var på det tidspunkt det eneste sammenhængende videnskabelige system, baseret på rationel erkendelse og argumentation. Det var nødvendigt først at tilegne sig det, inden man kunne gøre sig håb om at nå ud over mesteren. Tilegnelsen skete i løbet af 1100- og 1200-tallet, den konstruktive kritik og videreførelse af traditionen skete især i den første halvdel af 1300-tallet.

Den nye lærdoms institutioner

I løbet af den sidste del af 1100-tallet og begyndelsen af 1200-tallet skete der en institutionalisering af uddannelsen. På særligt gunstige steder blev skolerne permanente og udvidedes efterhånden til universiteter med faste studieplaner og faste statutter. Ordet »universitas« hvorfra vort »universitet« stammer, havde i Middelalderen en meget bredere betydning end det senere har fået. Et universitas var et lav eller gilde, et fællesskab, samlet om et konkret formål; f. eks. en sammenslutning af alle købmænd på et bestemt sted. Lavet som sådan havde rettigheder og forpligtelser og de enkelte medlemmer havde gensidige forpligtelser til at hjælpe hinanden i vanskelige situationer. Studerende og lærere ved de store skoledannelser sluttede sig sammen i sådanne lav, der fik sine rettigheder godkendt af de nationale magthavere og af den internationale kirkelige myndighed, pavestolen. Der opstod på denne vis en selvbevidst akademikerklasse, der i vid udstrækning var uafhængig af lokale myndigheder.

Universiteterne var studia generalia, dvs. læreanstalter, hvor der undervistes i alle anerkendte videnskaber og fag, og som samtidig havde ret til at konferere internationalt anerkendte akademiske grader. Dette understreger universiteternes

internationale karakter: principielt kendte videnskabens professionelle ikke til landegrænser og de havde deres eget internationale sprog, latinen.

I løbet af de følgende århundreder bredte »universitetsbevægelsen« sig: Flere og flere studerede og tog eksaminer, oftest med henblik på en karriere inden for den kirkelige eller kongelige administration. Samtidig steg antallet af universiteter og omkring 1500 fandtes der henved 70 universiteter spredt over hele Europa. Denne forøgelse af universiteternes tal afspejler dels en vækst i antallet af studerende, dels et stigende ønske fra lokale magthavere om at opnå den øgede prestige og den mulighed for indirekte styring af og fuld lokal udnyttelse af de højere uddannelser, der fulgte med oprettelsen af et universitet inden for egen magtsfære. Universiteterne fik efterhånden karakter af nationale eller regionale uddannelsescentre, og universiteternes autonomi indskrænkedes gradvist.

Universiteterne var inddelt i fakulteter: fire, hvoraf et grundlæggende, hvor man studerede artes eller de verdslige videnskaber, først og fremmest grammatik, logik og filosofi; under filosofien hørte også elementer af matematik og astronomi. Højere uddannelser, som oprindeligt forudsatte en afsluttende grad fra et artes-fakultet, gaves af de teologiske, juridiske og medicinske fakulteter. Langt de fleste studerende (op mod 80%) var indskrevet ved artes-fakultetet, jura-fakulteterne tog ca. 15%, mens resten fordeltes på de teologiske og medicinske fakulteter. Man hører ofte, at teologien var Middelalderens centrale studium, men det gælder i hvert fald ikke kvantitativt.

Det er afgørende at huske, at Middelalderens videnskab er uløseligt knyttet til universiteterne. Der fandtes ingen privatlærde af betydning, videnskab og universitetsundervisning faldt sammen. Deraf følger, at den videnskabelige litteraturs form er bestemt af undervisningssituationen: Udgangspunktet for denne er kurser i de forskellige discipliner, baseret på en grundbog, inden for filosofien Aristoteles' forskellige skrifter suppleret med enkelte mindre latinske værker. Over disse bøger holdes der forelæsninger: teksten gennemkommenteres og særligt udvalgte, vanskelige eller relevante problemer, behandles i diskussioner (quaestiones). Disse diskussioner løsrives efterhånden helt fra den løbende kommentering. Det er oftest i sådanne »quaestiones«, man finder Middelalderens mest selvstændige diskussioner af videnskabelige problemer. Men det gælder i det hele taget, at man ikke skal lade sig narre af den ydre form: Selv om størstedelen af Middelalderens videnskabelige litteratur har form af kommentarer til Aristoteles eller andre autoriserede skrifter, betyder det ikke, at man på forhånd kan forvente ikke at finde selvstændig stillingtagen til problemerne.

Det turde være umiddelbart indlysende, at der eksisterer en vis konflikt mellem de først og fremmest administrative behov, der udløste den middelalderlige uddannelseseksplosion, og de konkrete former den højere uddannelse antog

under indflydelse af Aristoteles' filosofi og den græsk-arabiske videnskab. Universitetsuddannelsen, stærkt tilskyndet af Aristoteles' egen holdning, så en værdi i sig selv i viden, uanset dennes praktiske anvendelse. Selvom der undertiden rejste sig kritiske røster, specielt hen imod Middelalderens slutning, forblev det almindeligt anerkendt, at erkendelse er et mål i sig selv, som ikke udelukkende kan legitimeres ud fra praktiske behov.

Overtagelsen af det græske videnskabssystem medførte også konflikter i forhold til den kirkelige tradition og den i det hele taget mere litterært prægede tradition, der havde været typisk for den tidlige middelalder. Vi skal i det følgende betragte nogle af disse konflikter nærmere. Herunder vil det vise sig, at tilsvarende konflikter også har medvirket til at bestemme vor vurdering af Middelalderen og dens lærdomshistorie.

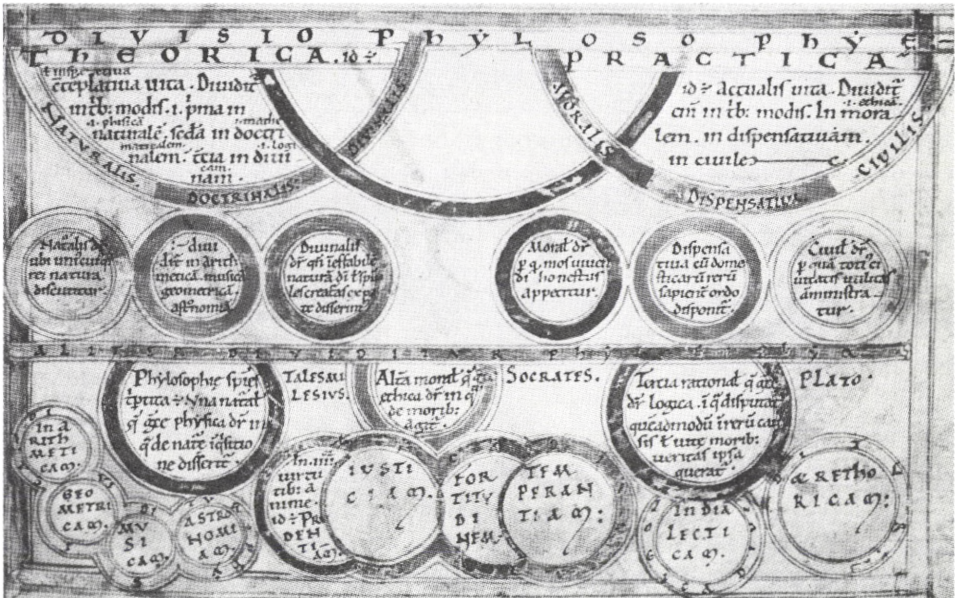
Konflikten mellem det humanistiske og det videnskabelige

Det er karakteristisk, at der i 1100-tallet finder en opblomstring sted både for litteraturen, specielt poesien, og videnskaben. Den videnskabelige blomstring har allerede været omtalt. For litteraturens vedkommende skal der blot henvises til den franske heltedigtning og for det latinsksprogede område til den rige samling af »vagant«-lyrik, latinske digte skrevet af periodens lærde, af en umiddelbar forståelig og medrivende karakter. Man vil kende nogle af de bedste af disse digte fra Carl Orff's oratorium »Carmina Burana«.

Desværre foreligger kun få af disse digte på dansk. For dog at give en smagsprøve vil jeg her præsentere uddrag af et af vagantpoesiens berømteste digte, det såkaldte »Digter-skriftemål« oversat af Fr. Moth (Vagantviserne, 1913, s. 198 ff.). Digtets forfatter er kun kendt under betegnelsen Archipoeta, han virkede som hofpoet for Frederik Barbarossas kansler og Kölns ærkebiskop, Reinald von Dassel, i 1150'erne. Først dog en enkelt strofe på latin, for at antyde den virtuose udnyttelse af det latinske sprog, der på overfladen er vildledende selvfølgelig, men i virkeligheden er en nyskabelse.

Estuans intrinsecus ira vehementi
in amaritudine loquor mee menti:
factus de materia levis elementi
folio sum similis, de quo ludunt venti.

- 1 Medens jeg i sjælens dyb føler harmen syde
skal med bitter spot mit ord til mit hjerte lyde:
skabt af svagt og usselt stof, der kun lidet vejer,
ligner jeg et blad, det let sig for vinden drejer.

I mange middelalderlige håndskrifter findes fremstillinger med inddelinger af filosofien i dens forskellige fag. Her er vist et sådant skema i et håndskrift fra ca. 1110.

(Illustration hentet fra R. W. Southern, *Medieval humanism and other studies*, Oxford 1970).

- 2 Mens det på den vise mand er et sikkert mærke,
at til bo han vælger sig klippens grund den stærke,
lignes kan jeg dåre stor ved en flod, der rinder
rastløst og i samme seng aldrig hvile finder
- 3 Som på hav et skib, der ej ført af styrmand bliver,
som en fugl på luftens vej viljeløs jeg driver;
intet bånd og ingen slå mig at tvinge mægter,
slette sæder fryder mig, gode jeg fornægter.

Digteren trækker både på kristne (klippegrunden) og antikke (det herreløse skib) formler, men alt går op i digtets enhed. I de følgende strofer bekender digteren med slet skjult behag sine tre hovedsynder: elskoven, spillet og drikkeriet. Dette afsnit slutter med følgende strofe, igen med en hentydning til kirkens begravelseliturgi og til Ovid:

- 12 Først når jeg er død, man må mig fra knejpen bære;
nær min mund i dødens stund skal et vinfad være.

Da vil engleskaren glad synge, når den kommer:
»Denne dranker være du, Gud, en nådig dommer.«

I digtets sidste halvdel kommer digterens anliggende frem. På trods af den højtidsfulde indledning og læbebekendelsen til omvendelse er digtet kun et middel til at genvinde mæcenens gunst. Eller er det nu også kun det? Digtets dobbeltbunthed er svært at trænge bagved.

18 Kølnerstolens kårne bisp, se jeg tilstår! Skån mig!
Vis mig dog barmhjertighed! venlig øre lån mig!
Pålæg mig, der skrifted alt, bod og pønitentse!
om dit bud end synes tungt, skal jeg ej det ænse.

19 Glem din vrede, hjælpsom vær, høje bisp mod dine!
Løven, dyrerigets drot, er jo mild mod sine.
I der hersker over jord, gøre bør det samme;
mangler sødmen, alle ting er i smagen ramme.

Det er værd at bemærke, at det langt fra er selvfølgeligt, at litteratur og videnskab blomstrer samtidig. Gennem hele den vesterlandske kultur går der en kløft mellem på den ene side en bestemt dannelsesopfattelse, der ser fiktionslitteraturen (og i mindre grad andre kreative kunster) som det centrale i den uddannelse, der skal udvikle den civiliserede, helstøbte personlighed – og på den anden side en videnskabsopfattelse, der alene er orienteret mod almengyldige »objektive« erkendelser og som ofte er ledsaget af en asketisk og hensynsløs holdning, der kaster vrage på de menneskelige implikationer, på alt det der ikke direkte tjener det overordnede mål. Vi kender denne strid fra Antikken, f.eks. fra Platons kamp mod sofisterne, hvor vor sympati traditionelt har været på Platons og videnskabens side; fra Renaissancens kamp mod skolastikken, hvor vi traditionelt har stået på litteraturens side; denne modsætning er øjensynligt også et vigtigt moment i det sidste årtis debatter om videnskab og kultur.

I begyndelsen af 1100-tallet træder denne konflikt i baggrunden, holdt i skak af den fælles optimisme og ekspansionslyst. Det er nok et af de træk, der mest har fascineret de forskere, der har beskæftiget sig med denne periode. Men efterhånden som de nye opdagelser konsolideres og kræver et mere og mere teknisk sprog for at kunne udnyttes og videreudvikles, opstår konflikten. Fra begyndelsen af 1200-tallet foreligger et digt med titlen »De syv artes' kamp«, der i allegorisk form skildrer slaget mellem den litterære dannelse, personificeret i de klassiske forfattere og deres sekundanter fra lærdomssædet i Orléans, der kæmper mod videnskaben og dens disciple ved universitetet i Paris. Litteraturen taber,

men forfatteren lover, at den senere vil få revanche. En kendsgerning er det, at Frankrig valgte den tørre videnskab, og det vi kalder skolastikken er den dominerende faktor i de næste 200 års lærdomsudvikling i Frankrig. I Italien satsede man i højere grad på litteraturen og det klassiske, man tænke blot på digterne Dante og Petrarca. Først i begyndelsen af 1300-tallet vinder den skolastiske videnskab for alvor indpas i Italien. (Her bortses fra jura'en der har en lang historie i Italien, men unægtelig er mere praktisk orienteret og applicerbar end de studier der stod i centrum i Paris). Det er ikke forunderligt, at Renaissance har sit udgangspunkt i Italien, hvor kontinuiteten med den klassiske litteratur aldrig blev afbrudt i samme grad som nord for Alperne.

Konflikten mellem det kristne og det antikke

De kristne havde lige siden oldtiden følt en modsætning mellem kristendommens åbenbarede sandhed og den antikke, hedenske videnskab. At denne latente konflikt måtte blusse op igen ved den uformidlede nyindførelse af Aristoteles' filosofi er en selvfølge. Adskillige høje kirkelige dignitarere følte farerne ved den nyopståede videnskab og prøvede at holde udviklingen i tømme. I flere tilfælde gjordes der forsøg på at bremse, ja helt forbyde studiet af Aristoteles. Men disse bestræbelser slog fejl. I løbet af 1200-tallet fandt man en *modus vivendi*, og en mere eller mindre fredelig sameksistens blev resultatet.

Man har ofte vurderet det sådan, at kirken og dogmerne gjorde sig videnskaben underdanig og tvang den til at bevise, hvad kirken ønskede bevist. Men så enkelt er det ikke. Kristendommen er ingen entydig doktrin og åbenbaringen kan ikke løse alle videnskabelige problemer. Inden for visse rammer er der derfor et vidt spillerum for tolkninger og nytolkninger. Jo mere fortolkningsapparatet blev udviklet, jo mere kunne kristendomsforståelsen udbygges. Den kristendom, der blev resultatet af dialogen med Aristoteles, er på mange måder forskellig fra den kristendom, der fandtes før, i sine formuleringer og på væsentlige punkter af livsforståelsen. Især tiggermunkeordenerne, Franciskanere og Dominikanere, tog de nye udfordringer op, og kom således til at bære en afgørende del af både videnskabens og kristendomsforståelsens udvikling.

Det var jo ikke blot videnskaben der influerede kristendommen. Også kristendommen indvirkede på forståelsen af Aristoteles. Det kunne ikke være anderledes. De lærde, der skulle forstå og udvikle den nye videnskab var overbeviste kristne, og for dem var der ingen tvivl om at den kristne åbenbaring indeholdt den absolutte sandhed. På den anden side mente de også, at den menneskelige fornuft kunne nå eller i det mindste stræbe efter den absolutte sandhed inden for sit eget domæne, som først og fremmest dækkede de almene naturlove, selvom

den naturligtvis ikke kunne trænge frem til de mysterier, der overgik fornuftens rækkevidde og kun var kendt af os, fordi Gud selv havde åbenbaret dem. Denne grænsedragning mellem fornuft og åbenbaring var af afgørende betydning for skolastikkens udvikling og udformning. Den klassiske formulering af doktrinen og den praktiske grænsedragning mellem de to områder skyldes først og fremmest dominikanerteologen Thomas fra Aquin (1225–74). Som en konsekvens af hans synspunkter gjaldt det, at hvis der opstod modsigelser mellem fornuft og åbenbaring, måtte det skyldes: enten at fornuften havde båret sig forkert ad for at nå sin konklusion; derfor måtte argumentationen og dens forudsætninger underkastes en ny prøvelse. Eller det kunne skyldes en misfortolkning af åbenbaringen; det der stod i modsætningen til fornuftens og videnskabens resultat var åbenbaringens bogstav, ikke dens egentlige mening.

Så idyllisk var relationerne imidlertid ikke altid. Der har altid i kirken eksisteret »mørkemænd«, der i rystende grad har manglet frisind og har misbrugt kirken magtapparat til at sætte sine egne synspunkter igennem. Der har også inden for videnskaben altid eksisteret lærde, der ikke har været tålmodige nok til at afprøve deres konklusioners og deres forudsætningers bærekraft. Konflikter mellem de kirkelige autoriteter og enkelte lærde kan findes gennem hele Middelalderen. Men gennemgående var universitetsfolkene nok under mindre tvang end andre åndelige bevægelser (som f. eks. kætterbevægelserne i Italien, Sydfrankrig og Spanien). Det hænger givetvis også sammen med universiteternes stærke og privilegerede stilling.

Selve kirkens kamp mod den nye videnskab var ikke uden positive resultater. Videnskaben blev tvunget til at overveje sine argumenter nøje, og den blev understøttet i sin tendens til ikke uden videre at antage den hele Aristoteles som ufejlbarlig uden nøjere prøvelse.

Denne positive vurdering af den middelalderlige skolastik vil måske virke overraskende på nogle. For skolastikken, den videnskab der er knyttet til det middelalderlige universitet, har siden Renaissancen været anset for at være noget af det, der er mest typisk »mørk Middelalder«. Netop derfor vil det være ganske lærerigt at betragte de forskellige faser i skolastikkens rehabilitering.

Rehabilitering af skolastikken ud fra to forskellige synspunkter

Et første rehabiliteringsforsøg fandt sted fra den katolske teologis synspunkt. Denne rehabilitering koncentrerede sig først og fremmest om 1200-tallets store teologiske tænkere, især Thomas fra Aquin. Derved lagdes grunden til en bestemt model for beskrivelsen af videnskabens udvikling i Middelalderen, en model der stadig er kendt fra de store klassiske fremstillinger af Middelalderens

filosofihistorie: Maurice de Wulff, Etienne Gilson og Frederick Copleston. Groft generaliseret hævder denne model, at vi står over for en trefaset udvikling: en forberedende fase i 1100-tallet, der består i en gradvis tilegnelse af Antikkens filosofiske og videnskabelige resultater; et højdepunkt i 1200-tallet, hvor de store synteser mellem antik tænkning og kristendom opstår og udvikles, og en nedgangsfase i 1300- og 1400-tallet, hvor syntesen undermineres af kritiske og skeptiske udviklinger, ledsaget af dekadencesymptomer som overdreven formalisering og debat for debattens egen skyld. Middelalderen afløses derefter af Den nyere tid, hvor kirken og troen ikke længere er den selvfølgelige prøvesten for udviklingen.

Vi genkender denne type forsvar for Middelalderen: at udvælge en særlig positiv periode, men lade de andre stå tilbage med fordommene. Den her skitserede model har sin styrke i sin klarhed: der er tale om et mønster, vi kan genkende, et biologisk mønster, hvorefter vi ofte betragter det enkelte individs liv, og som vi gerne vil overføre på kulturhistorien og dens perioder. Ikke desto mindre bærer modellen i de vurderinger den implicit anlægger så stærkt et præg af det historiske miljø, den er vokset ud af, at det bør vække vor mistro. Dens idehistoriske baggrund er den nyskolastiske bevægelse, der voksede frem i 1800-tallets Frankrig, og som i reaktion mod rationalisme og modernisme lagde vægt på at nå frem til en ny syntese mellem kristendommen og den moderne videnskab, i den udstrækning denne kunne accepteres ud fra en kristen grundholdning. Bevægelsen blev officielt sanktioneret af pavestolen: i 1879 udsendte pave Leo XIII den berømte bulle »Aeterni patris«, der gjorde nythomismen, den skolastiske filosofi sådan som den var blevet udformet af Thomas fra Aquin og hans elever, til grundlaget for den katolske kirkes filosofi og teologi, en stilling den bevarede indtil tiden efter den 2. verdenskrig.

Uden at gå i detaljer bør det understreges, at det var karakteristisk for denne bevægelse at se filosofiens opgave først og fremmest i, at den på basis af fornuften skulle opbygge en altomfattende virkelighedsopfattelse, baseret på aristotelsk-thomistiske principper, hvor alle enkelterkendelser får deres rette plads i sammenhængen. På basis af en sådan filosofi er det muligt at erkende de normer, efter hvilke den enkeltes liv og samfundet bør indrettes. Da endvidere fornuften og åbenbaringen ifølge den thomistiske filosofi stammer fra den samme ufejlbarlige kilde, nemlig Gud selv, vil der pr. definition ikke kunne forekomme virkelige uoverensstemmelser mellem filosofi og videnskab på den ene side og den katolske kirkes lære på den anden. Samtidig er der ikke plads til megen sympati for mere radikale erkendelseskritiske strømninger, enten de nu stammer fra Middelalderen, specielt 1300-tallet, eller fra nyere tid, f.eks. Kant, for slet ikke at tale om den analytiske filosofi fra det 20. århundrede.

På disse præmisser kan det ikke undre, at man opstillede en model af den type, jeg skitserede ovenfor. Det må ikke glemmes, at udforskningen af Middelalderens filosofi og opgøret med myten om den mørke Middelalder på dette område kun kom igang, fordi nyskolastikken skabte en positiv forventning til de for nutiden direkte applicerbare resultater beskæftigelsen med skolastisk filosofi forventedes at medføre.

Det er måske heller ikke så underligt, at modellen fortsat består, også efter at de til grund liggende præmisser stort set er opgivet. Modeller er ofte mere sejglivede end de forestillinger, der har skabt dem.

Det turde på den anden side være indlysende, at en anden opfattelse af de opgaver, filosofien har, f. eks. en understregning af, at dens opgave først og fremmest er kritisk at analysere vore vante forestillinger og deres sproglige udtryk, herunder også videnskabens hidtidige hypoteser og resultater – at en sådan opfattelse nødvendigvis må føre til en ændring af de spørgsmål vi stiller til genstanden for vor undersøgelse, her altså filosofiens udvikling i Middelalderen, og på længere sigt vil føre til skabelsen af en ny beskrivelsesmodel, der bedre kan rumme svarene på de nye spørgsmål.

Dette var præcis hvad der skete, da den angelsaksiske, analytiske filosofi begyndte at interessere sig for skolastikken. Resultatet heraf var i første omgang en øget interesse for skolastikkens metodologi og analysemetoder, dens logik og dennes applikation på de videnskabelige forestillinger, på bekostning af de hævdevundne interesseområder, den naturlige teologi, læren om Gud og hans eksistens, forholdet mellem tro og viden og læren om menneskets sjæl og dens forhold til legemet.

En første skitse til en ny beskrivelsesmodel finder vi i en afhandling fra 1958 af den amerikanske filosof E. A. Moody med titlen *Empiricism and Metaphysics in Medieval Philosophy*. Moody finder også nøglen til udviklingen i en modsætning mellem den genetablerede antikke, fortrinsvis aristotelske, filosofi og videnskab på den ene side og den kristne åbenbaring på den anden. Men han lægger først og fremmest vægt på modsætningen, ikke på syntesen. Kristendommen er hele tiden præget af en kritisk holdning til den antikke hedenske og spekulative syntese. Med oversættelsen af de græske og arabiske skrifter stilles kristendommen over for et spekulativt helhedssyn, der ud fra overvejende nyplatoniske præmisser ville forklare verdens sammenhæng som et deterministisk system. I begyndelsen virkede denne syntese overvældende på de middelalderlige skolastikere, men modstanden fandt efterhånden filosofisk fodfæste og nåede sit højdepunkt i 1300-tallet, hvis indsats væsentligst kom til at bestå i en underminering af Aristotelismens spekulative syntese ved hjælp af kritiske analyser af dens grundbegreber og deres begrænsning. I stedet opstår i 1300-tallet en kritisk, analytisk filosofi base-

ret på fundamentale kristne trossandheder: læren om Guds almagt og verdens dermed sammenhængende fundamentale fakticitet: verden og dens love er ikke nødvendigt determinerede, kan ikke beskrives deduktivt. Vi må tage vort udgangspunkt i de fænomener og de love vi faktisk kan konstatere. Dermed er der opstået en ny filosofisk stil, der er langt mere beslægtet med den nyere tids filosofi end med Antikkens og den tidlige Middelalders spekulative ideologi. Den nye tid, på godt og ondt, tager sine første skridt i 1300-tallet.

Det er interessant at konstatere, at de fænomener, der i den første beskrivelsesmodel er brugt som bevis for, at 1300-tallet indleder skolastikkens forfald, her tjener til at bevise, at 1300-tallet er udtryk for et filosofisk »nybrud«. De to modeller afslører forskellige opfattelser af, hvad filosofi er, og dermed af, hvad et højdepunkt inden for filosofihistorien er. Er et højdepunkt en ligevægtstilstand eller er det en periode, hvor der opstår uligevægt og hvor nye ideer og strukturer bryder frem?

Lad os ganske kort se på nogle udviklinger inden for 1300-tallets skolastik. Man vidste ud fra sin kristne overbevisning, at verden ikke var nødvendig. Den var jo skabt af Gud på et bestemt tidspunkt og i følge Guds frie vilje. Gud kunne lige så vel have skabt den helt anderledes på en sådan måde at helt andre love havde været gældende. Dette gav videnskaben frihed til at forestille sig mulige verdener og mulige sammenhænge, og på denne måde i det mindste hypotetisk bevæge sig uden for det aristotelske verdensbillede.

Dette førte først og fremmest til en række forbedringer af den naturvidenskabelige teori, hen imod et mere mekanistisk verdensbillede. Denne udvikling kan bedst illustreres ved at dvæle et øjeblik ved et eksempel fremdraget af Olaf Pedersen i hans forelæsninger om »Middelalderens verdensbillede« (s. 87-90):

»Kort efter århundredskiftet kom disse nye metoder til fuld udfoldelse hos den engelske franciskaner William Ockham, der tillige benyttede sig af det logiske princip om tankens økonomi: man skal ikke antage flere forudsætninger, eller indføre flere begreber end strengt nødvendigt. Hans hovedinteresse var uden tvivl problemet om forholdet mellem filosofi og teologi, men i naturvidenskaben fortjener han at bemærkes som en af de første, der bekæmpede den aristotelske fysik, specielt dennes bevægelseslære.

Denne byggede bl. a. på den grundforudsætning, at et legeme kun kan bevæge sig, når det påvirkes af en tilstrækkelig stærk bevægende kraft. Virker der ingen kraft, ligger legemet stille. Denne opfattelse havde allerede i oldtiden givet anledning til vanskeligheder for projektilbevægelsens vedkommende. Hvor er den kraft, der bevæger pilen, efter at den er afskudt fra buen? Det kan ikke være strengen på buen, der ikke kan virke tværs gennem rummet efter at pilen har

sluppet buen. Aristoteles havde hævdet, at den bevægende kraft havde sit sæde i luften omkring pilen. Ockham replicerede ved at betragte to flyvende pile, der passerer tæt forbi hinanden i modsat retning. Luften omkring dem skulle da på én gang have bevægende kraft i to forskellige retninger, hvilket er urimeligt. Resultatet er, at han ikke kan finde nogen bevægende kraft overhovedet, hvoraf han drager den konklusion, at det slet ikke er nødvendigt at tale om nogen kraft ved bevægelsen.

Tiden var imidlertid ikke moden til skabelsen af en mekanik uden om kraftbegrebet, og Ockham fik på dette specielle punkt ikke noget stort følgeskab blandt det 14. århundredes naturfilosoffer. Det gjorde derimod den noget senere franske fysiker Jean Buridan, der også er optaget af problemet om den tvungne bevægelse, specielt projektilbevægelsen, som han imidlertid angriber på en helt anden måde end Ockham. For Buridan bevæger pilen sig, fordi den under sin kontakt med buen har modtaget en indre kraft, der sætter den i stand til at bevæge sig videre. Denne indprægede kraft kaldes en *impetus*, og Buridan hævder, at den vokser både med legemets vægt, og med hastigheden af bevægelsen. Den slides efterhånden bort, fordi bevægelsen altid møder en vis modstand. Når den er helt opbrugt, går bevægelsen derfor i stå.

Denne impetus-teori var et radikalt brud med nogle af den aristoteliske fysiks yndlingsforestillinger, og dens store udbredelse i det 14. århundrede og senere vidner om, hvor stærk Aristoteles-kritikken efterhånden var blevet. Og nu er vi ved det punkt, hvor det tydeligt viser sig, at denne kritik medførte vigtige konsekvenser for middelalderens verdensbillede. Buridan hævder nemlig, at denne impetus-teori også er gyldig for cirkelbevægelsen. Han anvender den specielt på himmellegemers bevægelse, idet han antager, at der ved verdens skabelse indprægedes en vis mængde impetus i hver sfære. De vil derefter rotere med uforandret hastighed, fordi der ingen gnidningsmodstand antages at være mellem dem. På denne måde vil universet uforandret køre videre, som et urværk der én gang er trukket op. Hvor ejendommelig denne forestilling end forekommer os, betød den dog et afgjort fremskridt, fordi den er det første forsøg på at give en forklaring af astronomiske fænomener på grundlag af fysiske kræfter af samme art som dem, der kendes på jorden. Den tidligere astronomis skarpe skel mellem jordiske og himmelske bevægelser falder dermed bort i princippet, og vejen lå åben for videre forsøg på at anvende fysikken inden for astronomien. Denne begyndende mekanisering af verdensbilledet er så meget mere bemærkelsesværdig, som de hidtidige forestillinger havde været meget primitive. Aristoteles havde således ment at himmelsfærerne bevægede sig, fordi de var besjælede, en opfattelse der i middelalderen var ændret til, at de bevægedes af særskilte »intelligenser«. Denne animistiske anskuelse får sit grundskud gennem impetus-teorien.«

Det var ikke noget tilfælde, at Kopernikus var uddannet ved universitetet i Kraków, hvor Buridans fysik spillede en dominerende rolle. Det bør også nævnes, at specielt engelske filosoffer udviklede en række teorier, hvor matematikken kom til at spille en væsentlig rolle for naturbeskrivelsen. Man var ivrigt optaget af at undersøge sammenhængen mellem et legemes hastighed, tiden og den under bevægelsen tilbagelagte vejlængde. Ved konstant hastighed er vejlængden hastighed gange tid, men man udvidede undersøgelserne til også at omfatte tilfælde hvor hastigheden er jævnt voksende eller faldende. Disse diskussioner kombineredes med overvejelser angående et uendeligt rum og en uendelig deling af rum/tids-dimensionen.

Ved disse tankeeksperimenter betjente man sig især af metoder lært fra den middelalderlige logik. Mit sidste eksempel på at den mørke Middelalder ikke var så mørk endda skal derfor hentes fra dette det mest udskældte afsnit af middelalderens lærdomstradition.

Den middelalderlige logik

Den middelalderlige logik nåede sin højeste udvikling i 1300-tallet i vid udstrækning under engelsk indflydelse. Engelske logikere talte ligefrem om en »translatio studii« til England. Indvendingerne mod den skolastiske udformning af logikken blev allerede rejst i Middelalderen selv, først og fremmest af de italienske humanister, der reagerede voldsomt mod de engelske barbarer. Et veltalende eksempel er følgende uddrag af Leonardo Brunis dialog til Petrus Hister:

»Men hvad med logikken som er den videnskab der er nødvendigst for diskussion og argumentation? . . . Barbarerne der bor hinsides Oceanet har invaderet den. Og hvilke folk! Gode Gud! Allerede deres navne får mig til at gyse: Farabrich, Buser, Ockham, Suiset og mange flere af samme slags, som åbenbart har hentet sig deres navne ved underverdenens hof. Alvorlig talt, kære ven, kan du vise mig blot et eneste punkt inden for logikken, som ikke er blevet ødelagt af de britiske sofismer?«

Indvendingerne går først og fremmest på følgende forhold:

(a) Sproget er andet og mere end logik. (Hvor berettiget denne indvending end er kan den dog ikke fritage os fra en præcis analyse af hvordan vore argumenter fungerer og hænger sammen, og af hvad ordene vi anvender præcist betyder).

(b) Logikkens nye termer og forskrifter for korrekt sprogbrug kan ikke eksemplificeres i de klassiske forfattere (Cicero og Boethius f. eks.).

(c) Subtile logiske analyser af den middelalderlige type er tidsspilde og gold formalisme.

Denne vurdering fortsatte endnu i Carl Prantls fire binds værk om logikkens historie, der hævdede at der ikke var sket noget fremskridt i logikken mellem Aristoteles og Kant. Denne forudsætning er unægtelig ikke længere vor.

En ny vurdering af den efteraristoteliske græske (stoiske) og middelalderlige logik skyldes vor tids logikere, der opdagede at stoikerne og Middelalderen havde foregrebet mange af deres egne ideer. I begyndelsen var man især imponeret af de betydelige fremskridt der var sket i disse perioder med hensyn til udsagnslogikken. Efterhånden har det vist sig, at der også er andre værdier at finde i den middelalderlige logik.

Den middelalderlige logik arbejder nemlig i modsætning til den moderne logik ikke først og fremmest med et formaliseret sprog. I stedet anvender den et naturligt sprog, nemlig latin, ganske vist under udvikling af en strengt præciseret sprogbrug. Men ikke mindst 1960ernes og 70ernes logik har vist at der er behov for en brobygning mellem de strengt formaliserede sprog og deres interpretation ved hjælp af de naturlige dagligsprog. Netop den middelalderlige logiks analyse af sin latinske sprogbrug indeholder mange interessante elementer for et sådant brobygningssystem. Specielt vigtig er distinktionen mellem forskellige typer af termer og de implicitte forudsætninger der er indeholdt i en given formulering.

En væsentlig ting vi kan lære af den skolastiske logik er dens anvendelse af de samme præcisionskrav i logikken og i videnskabens sprog, dens påpasselighed over for sprogets ofte vildledende magt, viljen til at formulere præcist på en sådan måde at andre kan akceptere eller argumentere imod os. Det er nemt nok at ironisere over enkeltheder i Middelalderens logiske system, men meget af denne ironi skyldes ukendskab til skolastikkens betingelser, mål og bedste præstationer. I indledningen til sit logiske hovedværk *Summa Logicae* fra ca. 1325 giver Ockham følgende beskrivelse af logikkens mål:

»Længe, kære ven, har du med dine breve prøvet at få mig til at samle nogle af logikkens regler i en kort afhandling og sende den til dig. Da jeg af hensyn til dine fremskridt og af kærlighed til sandheden ikke kan undslå mig, vil jeg prøve at gøre hvad du beder mig om. Det er sandelig en vanskelig opgave for mig, men jeg tror at den vil bringe både dig og mig nytte.

Logikken er nemlig det bedste redskab for alle videnskaber, uden den kan ingen videnskab erkendes fuldstændigt. Og det forholder sig ikke med logikken som det gør med materielle redskaber, der slides ved brugen og efterhånden bliver ubrugelige. Tværtimod styrkes og øges logikkens værd når den bliver brugt inden for en hvilken som helst videnskab. For ligesom en håndværker der ikke

kender sit redskab fuldstændigt når til en bedre erkendelse af dets værd ved at bruge det, sådan vil den der har lært logikkens grundprincipper, når han omhyggeligt studerer de andre videnskaber, samtidigt nå til en større erfaring om logikkens værd.

Når jeg nu skal gennemgå logikken systematisk vil jeg først begynde med termerne, dernæst behandle sætninger og endelig følgeslutninger. Og da det ofte er tilfældet at begyndere uden tilstrækkelig erfaring i logik kaster sig over studiet af teologiens og de andre fakulteters mest udviklede spørgsmål og derfor kommer i tilsyneladende uovervindelige vanskeligheder, som i virkeligheden er små eller ikke-eksisterende, og således bliver ofre for mangfoldige fejltagelser fordi de afviser gyldige og sande beviser som fejlslutninger og i stedet tager fejlagtige og slet funderede argumenter som sandheder, har jeg besluttet at skrive denne traktat og undervejs forklare adskillige regler ved eksempler der stammer fra filosofien eller teologien.«

Ockhams korte afhandling fylder i den nye kritiske udgave over 800 sider, så det er klart umuligt at gå ind på værkets enkeltheder. Jeg vil derfor nøjes med en almen karakteristik. Det Ockham bruger logikken til er ikke så meget at indskærpe de forholdsvis simple regler for logiske følgeslutninger, som vi kender i en primitiv form fra den såkaldte klassiske logik. Ockhams ærinde er først og fremmest at analysere det sprog vi bruger til at beskrive virkeligheden og gøre opmærksom på de faldgruber, der altid ligger i sproglige formuleringer. Vi bruger ofte forkortede udtryk for at formulere os, og hvis vi tager sådanne udtryk bogstaveligt ledes vi til at antage eksistensen af en lang række hypotetiske størrelser, der i virkeligheden er skabt af sproget. Og dermed ledes vi til at opstille pseudo-problemer og bruge urimelig megen tid på at løse vanskeligheder, vi selv har skabt. Ockhams logik bliver på denne måde næsten en håndbog i, hvordan vi kan dechiffere vort omgangssprog og vort videnskabelige sprog på en sådan måde, at vi altid præcist kan føre vore formuleringer tilbage til de til grundliggende fænomener og verificere dem.

Dette program har mange træk fælles med det program filosoffer som Russell og Carnap opstillede i begyndelsen af vort århundrede. Men hvor vort århundredes filosoffer i en lang periode først og fremmest arbejdede på at konstruere et utvetydigt formelt sprog, arbejdede de middelalderlige logikere først og fremmest med de givne naturlige sprog og prøvede at slibe dem til troværdige redskaber. På mange punkter nåede de her til resultater, der kan stå mål med den moderne lingvistik og semantik.

Ockhams og hans samtidiges opfattelse af, at logikkens og filosofiens opgave først og fremmest var kritisk at analysere vort beskrivelsessprog og dermed

videnskabens sprog, betød en idehistorisk vending der på mange måder har præget filosofiens og idehistoriens udvikling siden Middelalderen. Det skete på bekostning af andre værdier og det var den dybeste årsag til Renaissancens skarpe reaktion. Den var ikke rettet mod tilfældige vildskud på den middelalderlige tanke, men mod selve dens kerne: tendensen mod det formelagtige ekspert-sprog, der i sin bestræbelse mod præcision blev stadig mere fremmedgjort for det daglige omgangssprog. Men på trods af Renaissancens reaktion har den vestlige videnskab aldrig opgivet de idealer og værdinormer som den mørke Middelalder formulerede så skarpt som ingensinde tidligere.

Slutbemærkning

Jeg har i det foregående fremdraget nogle eksempler på skiftende vurderinger af enkeltheder i Middelalderens kultur. Jeg har overvejende fremhævet sådanne elementer, som jeg opfatter som positive, som dementier af myten om den mørke Middelalder, og som i hvert fald skulle vise, at Middelalderen ikke kan være os ligegyldig, fordi der i den blev truffet afgørelser, som stadig bestemmer vore vurderinger idag. Den vestlige verden efter Middelalderen var fundamentalt forskellig fra den antikke og tidlig middelalderlige verden og meget mere lig vor egen nyere tid.

Med alt dette vil jeg ikke påstå at Middelalderen slet ikke har nogle mørke sider. Jeg kan nævne mange grunde til at jeg er glad for ikke at leve i Middelalderen. Dette har især at gøre med de sociale forhold, som har spillet en meget tilbagetrukket rolle i de foregående bemærkninger. Men også mange af de forhold, man har kritiseret Middelalderens kultur for, var kritisable og har haft virkninger, vi stadig lider under. Det jeg har villet gøre er at sætte spørgsmålstegn ved alt for lette vurderinger og ved det meningsfyldte i at give en tusindårig periode en gennemsnitskarakter, oven i købet efter en skala, der kun består af to trin.

Denne bemærkning leder mig til et sidste spørgsmål. Kan det egentlig ikke være ligegyldigt, hvad der er sandt og hvad der er falsk i vor beskrivelse af Middelalderen? Lad mig svare med det samme: det mener jeg ikke. Men dette svar bygger på en række præmisser, og jeg kan ikke begrunde det uden at anføre dem.

Ligesom det ikke er ligegyldigt hvordan vi bedømmer vor personlige historie, vore fejltrin og fortrin, vore personlige muligheder og mangler, ligeså er det ikke ligegyldigt, hvordan vi ser på vor kulturs og vor traditions tidligere erfaringer. Vi kan ikke blot fortrænge dem, vi må forholde os til dem. En af de måder vi viser hvad vi selv er, er ved at tage stilling til hvad vore forfædre var, tænkte og gjorde.

Men jeg tror ikke det er muligt at overbevise nogen om værdien af detaljunder-

søgelse i vor fortid med mindre de også akcepterer følgende præmis: Det er altid meningsfyldt at skabe orden og sammenhæng, praktisk og erkendelsesmæssigt, selv på tilsyneladende uvæsentlige områder. Ikke blot fordi det kan være svært at vurdere, hvad der viser sig at have videre implikationer, men simpelthen fordi det er vor opgave at skabe orden, at finde sandhed. Det tror jeg er en ægte middelalderlig tanke, som kom til udtryk i tidens måde at organisere lærdom, undervisning og forskning på: Tålmodigt at arbejde på, at verdens orden afspejles i alle detaljer af vor erkendelse eller med andre ord: at forstå på baggrund af så megen kundskab som muligt. At sandheden er en værdi i sig selv, ikke blot pædagogisk i forhold til forskeren og hans publikum, men eksemplarisk, som en model, ganske uanset hvad den kan appliceres på og anvendes til.

Men betyder akcepten af denne præmis ikke at vi lader den humanistiske forsker sidde i sit elfenbenstårn? Her møder vi igen en metafor og dens tyranni. Hvis man vælger at beskrive denne virksomhed som at sidde i et elfenbenstårn, har man allerede udtrykt sin dom. Det er naturligvis forkert at sidde i et elfenbenstårn. Men har man også dermed bevist, at man aldrig skal gå op i et elfenbenstårn? Kunne vi ikke lære af Middelalderen, at livet både er betragtning og praksis, at der også kan være livsværdi og mening i tilværelsen som ikke direkte udmøntes i handling?

Litteratur:

Franz Blatt: Fra Cicero til Copernicus, 1940.

Ole Fenger: Romerret i Norden. Berlingske Leksikon Bibliotek 119, 1977.

Jean Gimpel: Den industrielle revolution i Middelalderen, 1976.

Leif Grane: Pierre Abélard. Filosofi og kristendom i Middelalderen, 1964.

Kaj Hørby: Menneske og samfund i Middelalderen, 1979.

Kaj Hørby: Dansk Socialhistorie II. Middelalderen, 1980.

A. Teilgaard Laugesen: Middelalderlitteraturen, 1966.

William Norvin: Københavns Universitet i Middelalderen, 1929.

Olaf Pedersen: Middelalderens verdensbillede. Astronomi og Kultur i Middelalderen. Søndagsuniversitetet 15, 1962.

Olaf Pedersen: Studium generale. De europæiske universiteters tilblivelse, 1979.

Anders Piltz: Medeltidens lärda värld. Stockholm 1978.

R. W. Southern: Ridder og Klerk. Middelalderen i støbeskeen, 1962.

Emin Tengström: Latinet i Sverige. Stockholm 1963.

Thomas Aquinas. De store tænkere. Berlingske Filosofi Bibliotek, 1965.

Knud Tøgeby: Litterære renaissancer i Frankrigs middelalder. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 243, 1960.

Bonniers Allmänna Litteraturhistoria. Medeltiden. Stockholm 1959.

Kulturblostring og samfundskrise i 1300-tallet, red. Brian P. McGuire, 1979.

Medeltid. Närbilder från fyra världsdelar. Stockholm 1968.

Grundvidenskaben i dag er navnet på en række af 30 offentlige, almentforståelige foredrag, som Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab afholdt i 1976-79. I denne serie pjecer, der bygger på foredragene, berettes om udviklingen i den sidste menneskealder inden for de forskellige naturvidenskabelige og humanistiske videnskabsgræne med det formål at øge forståelsen for den forskning, der ikke direkte stiler mod praktisk anvendelighed, men mod forøget indsigt i sammenhængene i verden.

Foredragene udgives i 30 hæfter (3 bind). De 20 første er udsendt 1977-80 med titelark i hæfte 10 og 20. Nu foreligger de nedennævnte hæfter, incl. begyndelsen af 3. bind. Prisen incl. 22% moms er kr. 13,50, fra nr. 11 dog kr. 14,50. Hæfterne kan købes i boghandelen, eller man kan få dem tilsendt fortløbende og portofrit ved at abonnere hos Folkeuniversitetet i København.

1. Mogens Pihl: Hvad er grundvidenskab?
2. Erling Bjøl: Politik som videnskab.
3. Søren Egerod: Det fjerne Østens sprog – sammenhænge og påvirkninger.
4. C. Møller: Omvæltninger i fysikernes tankesæt i vort århundrede.
5. Arne Noe-Nygaard: Jordens nye ansigt.
6. Olaf Pedersen: De eksakte videnskabers historie.
7. P. Nørregaard Rasmussen: Økonomisk vækst.
8. Erik A. Nielsen: Hvad kan litteraturvidenskaben?
9. Ingmar Bengtson: Musikvidenskab – nu og i fremtiden.
10. Ole Maaløe: Biologiens molekylære grundlag.
11. Bernhard Gomard: Retsvidenskabens opgaver og særpræg.
12. C. Overgaard Nielsen: Økologi som grundvidenskab.
13. Arild Hvidtfeldt: Religionssociologiens plads blandt humaniora.
14. H. H. Ussing: Om årsagerne til elektriske fænomener i levende organismer.
15. Niels Thomsen: Historiske opinionsstudier.
16. I. K. Moustgaard: Psykologien som eksperimentalvidenskab.
17. Werner Fenchel: Om matematikkens begreber og metoder.
18. Arne Strid: Evolution – det moderne syn på tilpasning og artsdannelse.
19. Morten Simonsen: Den biologiske skelnen mellem eget og fremmed.
20. C. Barker Jørgensen: Dyrene og årstidernes vekslen.
21. Fredrik Barth: Sosialantropologien som grunnvitenskap.
22. C. J. Becker: Hvad sker der i dansk arkæologi?
23. Erik Fischer: Om kunsthistorie.
24. Allan R. Mackintosh: Fra kaos til orden – faststoffysik i det tyvende årh.
25. Bengt Strömgren: Astronomiens udvikling i de sidste halvtreds år.
26. Thor A. Bak: Kemiske reaktioners hastighed.
27. Eli Fischer-Jørgensen: Fonetik – studiet af sproglyde.
28. Jan Pinborg: Den mørke Middelalder.